

TEKNOLOJİ VE MEDYA

TECHNOLOGY AND MEDIA

Ufuk Cem KOMŞU*

ÖZET: Bu çalışmada, özellikle Fransız devrimi sonrasında modernist yapılanmada toplumsal dinamikleri ve değişimleri yönlendiren iki etken olan “ideoloji”ler ve “kitle iletişimindeki teknolojik gelişmeler”e ilişkin farklı görüşlerin değerlendirmeleri ele alınarak birbirleriyle etkileşimi tartışılmıştır. Bu tartışmaların temel kabullerinden birisi, toplumsal değişimlerin iki temel dinamiğe dayandığıdır. Bunlar, insanoğlunun maddi kültür birikimini ifade eden “teknoloji” ile manevi kültür birikimini oluşturan “ideoloji”dir. Bu bağlamda, ideolojinin ve teknolojinin kitle iletişiminde etkileri tartışılmış ve sonuç kısmında, bu değerlendirmelerle birlikte, günümüz koşullarındaki medya gücünün demokratik sistemlerdeki etkilerine yönelik değerlendirmelere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İdeoloji, teknoloji ve medya

ABSTRACT: By that conceptual paper, two facts which might be regarded as rotator and indicator in social structures, have been described and argued in order to exhibit interrelations between each other: Ideology and technology. At the beginning, there are theoretical conceptualizations and descriptive arguments offered that refers to roots and effects of both facts. Since the embedded structural correlation between ideology and technology, it must be accepted as a critical study to analyze and observe of such socia-cultural and historical points. Hence, the mass media which considered as fourth power of political systems, has become one of the most efficient and drastic phenomenon due to its ideology and technology based framework. At last, it is underlined that by the conditions of manipulated informative global systems, the power of mass communication technologies will be argued widely and will be playing dramatic roles in contemporary societies.

Key Words: Ideology, technology, media.

GİRİŞ

1. Kavramsal ve Tarihsel Boyutuyla İdeoloji

“Bilgisizlik, kuvvettir;

Savaş, barıştır;

Özgürlük, köleliktir!”

-“1984”, G.Orwell-¹

Hançerlioğlu'nun felsefe sözlüğünde “toplumun özdeksel altyapısınınca belirlenen siyasal, felsefesal, dinsel, sanatsal vb. gibi düşünce biçimlerinin tümü.”(Hançerlioğlu, 1993:26) biçiminde açıklanmış bu kavramın, hem siyaset biliminde hem de toplumbilimsel düzlemde, üzerine farklı anlamlar ve işlevler yüklenmiş ilginç olgulardan biri haline geldiği söylenebilmektedir. Kavram, TDK sözlüğünde “Siyasal veya toplumsal bir öğretiyi oluşturan, bir hükûmetin, bir partinin, bir grubun davranışlarına yön veren politik, hukuki, bilimsel, felsefi, dinî, moral, estetik düşünceler bütünü” olarak açıklanmış olup, tarihsel süreç içerisindeki seyriyle birlikte değerlendirilmeyi gerektirmektedir.

* Öğr. Üyesi, Ufuk Cem KOMŞU, Mersin Üniversitesi, Mersin Meslek Yüksekokulu, ufukcemkomsu@gmail.com ORCID: 0000-0002-8348-8747

¹ Orwell, George. 1984, Çev: Nuran AKGÖREN, Can Yayınları, 2009, İstanbul.

İdeoloji kavramı ilk kez, bir Fransız felsefecisi olan A.D.Tracy tarafından kullanılmıştır. Bu terime, hem Tracy'den önceki dönemlerde hem de kavramı daha farklı bir düzlemde tartışan Marks'tan sonraki dönemde, birbirine yakın ve karşıt pek çok anlam yüklenmiştir. Tracy'nin bakış açısına göre, terimsel anlam olarak “düşüncelerin bilimi”ni(*idea ve logos*) ifade etmektedir(Kaya, 2004:68; Hançerlioğlu, 1993: 26-27). Kullanıldığı ilk dönemlerde, biyoloji veya zooloji gibi pozitif bilimleri ifade eden bir kavram gibi kurumsallaştırılmaya çalışılmış ve hatta homosapiens türüne özgü davranış kalıplarını ifade eden bir anlam yüklenmesi yönünde çaba gösterilmiştir. Bu haliyle bakıldığında, ideolojinin, toplumbiliminin (sosyal fizik, sosyoloji) öncülü olduğu da söylenebilmektedir(Kaya, 2004: 68). Özellikle Fransız Devrimi döneminde, Avrupa'nın yerel koşullarına özgü yoğun işlevler ve anlamlar yüklenen bu kavrama, XIX. yüzyıldan günümüzdeki anlamına ulaşmasında K.Marks'ın ve Marksist ekol düşünürlerinin ayrı bir katkı sağladığı söylenebilmektedir.

Bu kavramın, bir pozitif bilim alanına(düşüncelerin bilimi) işaret edencesine kullanıldığı döneme bakıldığında, Avrupa burjuvazisinin feodalizme karşı yürüttüğü mücadelenin ve aynı zamanda Aydınlanma hareketinin kültürel-felsefi değerlerinin ve özlemlerinin hakim olduğu görülmektedir. Bilindiği gibi, boş inançlardan ve önyargılardan arınmış bir dünya kurma düşündeki Aydınlanma filozofları, akılcı ve bilimsel bir yolla gerçeğe ulaşabilme hedefi için, geleneksel aristokratik toplum yapısındaki feodal soylular ile din adamları üzerine kurulu siyasal ve toplumsal hayatın ortadan kaldırılmasını gerekli görüyordu(Atılğan, 2001: 12-13). Doğayı denetim altına alarak ve ekonomik üretimi artırarak daha nitelikli bir yaşam düzeyini yakalayabilmek, insan aklına ve bilimsel gerçeklere dayalı yeni bir toplum modeli kurmakla başarılabileceğinden, bu yeni toplumun inşa sürecinde, insanları “doğru” düşünmeye ve düşündürmeye sevk etmek gerekiyordu. Dolayısıyla, ideoloji, toplumdaki bireylerin ilerleme, aydınlanma ve bilim-akıl merkezli yaşamaya odaklı bir şekilde yönlendirilmesi ve yetiştirilmesi ekseninde olan bir çalışma alanına sahipti(Bu görüşten etkilenen Türk Aydınlanmasının geleneksel temsilcilerinden olan Namık Kemal ve çağdaşları da, tüm toplumsal ilerlemeleri insan bilincine bağlamış ve insanın doğru düşünmeye sevk edilmesinin eğitim yoluyla gerçekleşebileceğini savunmuştur(Atılğan, 2001: 13-14).

Marks ise, ideoloji kavramının kendinden önceki içeriğine eleştirel açıdan yaklaşarak, ideolojinin, insanları hatalı bilinçlenmeye yönelten bir inançlar ve düşünceler sistemi olduğunu söylemiştir. Ona göre, iktidarı elinde tutan sınıfların tasarladığı ideolojiler, alt sınıfların maruz kaldıkları sömürünün ve eşitsizliklerin, onlara doğal ve meşru gösterilmesine hizmet eden düşünce sistemleridir. Bilindiği gibi, kapitalizm söz konusu olduğunda, burjuva sınıfının oluşturduğu ideolojiler, sınıf sisteminin devamını ve işçi sınıfının eşitsizlikleri doğal algılamasını sağlamaya yöneliktir. Kendi öncülleri olan Kant ve Feuerbach gibi Alman felsefe geleneğiyle kültür, akıl ve insanı sosyal bilimlerin odağına yerleştiren Marks, gerçekliği belirleyen en önemli unsurun insan ihtiyaçları olduğunu savunmuştur. Örneğin, burjuva sınıfına mensup bir kişinin ihtiyaçlarından birisinin refahını artırmak olduğu kabul edilirse, bu gereksinimi karşılayacak nitelikte bilgi üretimi yapmak durumundadır. Üretilen bu bilgi ise, var olan sistemin doğallığına ilişkin ideolojik zeminin oluşturulmasında kullanılmaktadır(Kaya, 2004: 69-70). Onun düşüncesine göre ideoloji, insan zihninin kusurlarından değil, maddi yaşam sürecinin çelişkilerinden(üretim ilişkileri ve sınıfsal şartlardan oluşan) doğmaktadır ve bu tür toplumsal yanılsamaların değişebilmesi için yine maddi/gerçek yaşamda eylemde bulunmak gerekmektedir(Atılğan, 2001: 32).

Diğer yandan, Marksist gelenekten oldukları halde Gramsci, Lenin, Lukacs ve Mannheim'ın ideoloji olgusuna daha farklı yaklaşımlar geliştirdiği görülmektedir. Özellikle Lenin ve Gramsci'nin, Marks'ın aksine, onun ideoloji tahakkümünden kurtarmaya çalıştığı hür aklı ve özgür bireyi, yeni ideolojilerin etkisi altına almaya çalıştıkları söylenebilmektedir.

Ayrıca Gramsci, burjuva ideolojisinin sınırlarını incelerken, burjuvazinin halk kitleleri üzerinde hegemonya kurma sürecinde araç olarak yalnızca silahlı güçlerin değil, aynı zamanda kilise, okul, kültürel faaliyetler ve medya gibi araçların da kullanılmakta olduğunu belirtmiş, böylece, burjuva iktidarlarının asıl kaynağını bu tür “barışçıl ideolojik araçlar”dan aldığını ortaya koymuştur(Kaya, 2004: 70-71; Meriç, 1998:263-265).

Lenin ve Gramsci’nin araçsallaştırdığı bir diğer ideoloji kavramı ise, Mannheim tarafından daha farklı bir düzlemde incelenmiştir. Mannheim, özellikle ideoloji ile ütopya arasındaki ayrımı ortaya koyarak, ideolojinin statükoyu koruduğunu, ütopyanın ise değişimi hazırlayan devrimci bir niteliği olduğunu öne sürmüştür. Ona göre ütopya, geleceğin ideolojisidir. Althusser’in ideoloji tanımında ise, toplumsal yapının temel bileşenlerinden/faaliyetlerinden birisi konumundadır ve belli bir toplum içerisinde, tarihsel bir varlığı ve görevi olan, kendine özgü mantık ve tutarlılık gösteren fikirler ve kavramlar bütünü olarak tanımlanmıştır (Akt: Meriç, 1998:264,268).

Son olarak, sonraki başlıklarda ağırlıklı olarak işlenecek olan Habermass’ın ideoloji olgusuna ilişkin savlarına bakıldığında, hem Marks öncesi aydınlanma-modernleşme döneminin idealist fikirlerini temsil eden ideolojiye hem de Marks’ın ideoloji yaklaşımına karşı eleştirel vurguları dikkat çekmektedir. J.Habermass’ın ideoloji yaklaşımında, “amaç odaklı rasyonel eylem” kavramı, hem Avrupa modernizminin ve kapitalizminin gelişimini hem de günümüzün küreselleşmiş ideoloji-ekonomi-teknoloji birlikteliğini/etkileşimini tanımlamada kilit rol oynamaktadır.

Amaç odaklı rasyonel eylem(araçsal eylem), pozitivist düşüncenin ampirik bilgilere dayalı teknik kurallarıyla yönetilir ve şu özellikleri taşıdığı söylenebilmektedir(Lekesizalın, 2004:158):

- Bu tür eylemler mitsel, dinsel ve metafizik söylemler yerine, rasyonel akıla dayanır.
- Subjektif ve mitsel-dinsel-metafizik temeli olan geleneksel otoritelerin yıkılmasında rol oynar.
- Sürekli büyüyen ve yayılan kapitalist üretim tarzıyla birlikte, geleneksel toplumsal kurumları da sorgulayıp yerlerine yenilerini kurma gücünü içerir.

Bu nitelikleri taşıyan rasyonel eylemlerin sonucunda, meşruiyetleri sorgulanan geleneksel güçlerin ve kurumların yerini yenilerinin alması gerekliliği doğar. Eskilerin yerini alan yenedünya yorumları ve sistemleri (rasyonel akılın ürünleri olarak) bilimsel bir yapıya sahip olup, yerlerini aldıkları eski dayanakların yaptığı gibi (ve hatta onlardan daha fazla biçimde) iktidara meşruiyet kazandırma işlevini gerçekleştirmek zorundadır. Tam bu noktada Habermass, yeni meşruiyet mekanizması haline gelen bilimin, iktidar ilişkilerini maskeleydiğini ortaya koyar. Bu maskeleyme/örtme süreci ise, bilim ve teknolojinin bir ideolojiye dönüşmeye başlamasıyla gerçekleşmektedir, çünkü, bilim kendi varlığını haklı çıkarmak için ideolojiyi eleştirerek bir ideoloji doğurmaktadır(ki Habermass’a göre ideoloji, ideolojik eleştiriyle aynı anda doğmuştur.)(Lekesizalın, 2004:158-159).

Sonuç olarak, ideoloji kavramının tarihsel seyrine ilişkin tartışmalarda, şu olguların öne çıktığı söylenebilmektedir:

- Aydınlanma ve Fransız Devrimi (akılcı ve özgür bireyin modern yaşam mücadelesi)
- Toplumsal yapının temel bileşenleri(üretim, teknoloji, okul, din, siyasal iktidar, normlar,...vb)
- Marksizmin etkileri(üretim ilişkileri ile üst yapı kurumlarının etkileşimi)
- Düşünceler ve idealler bütünü

- Ekonomik ve teknolojik değişimlerin ve atılımların oluşturduğu yeni toplumsal mekanizmalar ve ilişkiler.

2. Teknoloji ve İletişim Teknolojisi

“Otomatizasyon sürdükçe, insanın tüm organları kuruyup gidecektir. Düğmeye basan parmağı dışında!”

-F.Lloyd Wright(Akt:Vassaf, 1999)¹

İdeoloji teriminden çok daha eski ve uygarlığa dair praksise dönük bir olgu olarak teknoloji², toplumsal yaşamın en etkin değişkenlerinden birisi konumundadır. Bireysel ve kamusal alanlardaki tüm etkinliklerde insan hayatının parçası haline gelen aletler, araç-gereçler ve makineler mekanda, nesnelere üzerinde, insanlararası ilişkilerde ve insan kaynaklı tüm duyu ve düşüncelerde etkiler, izler ve değişimler doğurmaktadır.

Uygulamalı amaçların gerçekleştirilmesi için örgütlenen bilgi, şeklinde tanımlanabilen teknoloji, makinelerin ve elektronik beyinlerin yanısıra, dil ve matematiksel yöntemler gibi zihinsel etkinlikleri de kapsamaktadır(Kongar, 2000:426). Teknoloji hakkında birçok tanımlama yapılmış olup, bunlardan bazıları şöyle özetlenebilmektedir³:

- Teknoloji, insanın bilimi kullanarak doğaya üstünlük kurmak için tasarladığı rasyonel bir disiplindir(Simon).
- Teknoloji, somut ve deneysel anlamda temel olarak teknik yönden yeterli küçük bir grubun örgütlü bir hiyerarşi yardımıyla bütünü geri kalanı (insanlar, olaylar, makineler vb.) üzerinde denetimi sağlamasıdır (McDermott).
- Teknoloji, Latince texere fiilinden türetilmiştir. Örnek, oluşturmak (construct) anlamına gelir. Birçoklarının düşündüğü gibi makine kullanmak değildir. Teknoloji, bilimin uygulamalı bir sanat dalı haline dönüşmesidir. (P.Saettler).
- Teknoloji, bilimsel bilgiden yararlanarak yeni bir ürün geliştirmek, üretmek ve hizmet desteği sağlamak için gerekli bilgi, beceri ve yöntemler bütünüdür.

Toplumsal bir olgu olarak teknolojinin bileşenleri ve işlevleri hakkında fikirler veren bu tanımlar, bu olgunun bir toplumsal yapıdaki temel öğelerle(doğal kaynaklar, üretim teknolojileri, demografik özellikler, toplumsal örgütlenme ve değerler-normlar)(Kıray, 1999:155) olan yoğun etkileşimini yansıtmaktadır. Nitekim, XIX. yüzyıldan itibaren yoğun bir şekilde gerçekleştirilen tüm sosyolojik çalışmalarda ve tartışmalarda, toplumsal yapıların doğal bir bileşeni olarak konumlandırılan teknolojinin, toplumsal yapıdaki değişmelerin hem bağımlı hem de bağımsız değişkenlerinden/aktörlerinden birisi olarak kabul edildiği görülür.

Aydınlanma, sanayi devrimi, modernizm, kentleşme, kapitalizm ve küreselleşme olgularının ayrılmaz bir ögesi olan teknoloji, sanayileşme ve sanayi-ötesi/sonrası toplum süreçlerinde de özel bir konuma sahiptir. Özellikle modernist anlamda bir gelişmişlik düzeyinin göstergesi olarak sanayileşme veya sanayileşme düzeyi, bir toplumun teknolojik açıdan gelişmişlik düzeyinin de göstergesi ve ölçütü olarak kabul edilmektedir ki, bu ölçüt, hem ekonomik hem de siyasal faaliyetleri ve ilişkileri tanımlamada kullanılabilir. Örneğin, Lerner, modernleşme sürecindeki toplumsal gelişmeyi açıklarken, sanayileşmeye paralel olarak doğan kentleşmeye ve teknolojik ilerlemeye dikkat çekmektedir(Kongar, 2000:228-229). Benzer biçimde, H. Innis ve M. McLuhan, teknolojiyi, ilerleme ve aydınlanma geleneği

¹ “Zıp! Sen öldün”, (Vassaf, 1999:198).

² Yunancadaki sanat ve bilmek sözcüklerinin bileşiminden oluşturulmuştur (www.tr.wikipedia.org ; 20.01.2010).

³ www.wikipedia.org, 19.01.2010.

çerçevesinde değerlendirerek, sanayileşmenin ve kitle iletişim araçlarındaki gelişmelerin toplumsal ilerlemenin itici güçleri olduğunu savunmaktadır(Timisi, 2003: 41-50).

Teknolojinin toplumsal ve siyasal örgütlenme üzerindeki etkilerini analiz eden birkaç farklı yaklaşımdan sözedilebilmektedir. Bu yaklaşımların, teknolojinin toplumsal yapıdaki rolleri ve etkileri temelinde şekillendiği ve genellikle teknolojinin etkinliğini ve meyvelerini yüceltenler ile buna karşı çıkanların eleştirel ekseninde süregeldiği görülmektedir. Bu yaklaşımlardan ikisi olan *Otonom Teknoloji* ve *Teknolojik Belirlenimcilik*, teknolojinin kendine özgü ve bağımsız bir rasyonaliteye sahip olup, insan denetiminin dışında kalan bir ilerleme eğilimi taşıdığını ve dolayısıyla onu etkileyebilmenin ve/veya yönlendirmenin olanaksız olduğunu ileri sürerek, tüm toplumsal değişimleri ve ilerlemeleri de bu kendiliğindenlikle ilişkilendirerek açıklamaya çalışır(Timisi, 2003:34-35). Buna göre, yeni teknolojiler, toplumdan kopuk bir alandaymış gibi icat edilirler ve yeni toplumlar ve yaşam ortamları yaratabilirler(buna *teknolojik determinizm* de denilmektedir(Williams, 2001:230). Buna karşılık, *Politik Seçme* yaklaşımı, teknolojik gelişmenin ardındaki ana nedenin, insan ihtiyaçları olduğunu ve bu olgunun siyasal çıkarlardan veya sınıf çıkarlarından ayrı olamayacağını iddia etmektedir. Bu kuramın temsilcilerinden olan Braverman, çağdaş bilim ve teknolojinin, kapitalistlerin egemenliğinde olduğunu ve kapitalist egemenlik tarzının üretim süreçlerindeki varlığını süreklileştirmeye hizmet ettiğini belirtmektedir(Timisi, 2003: 37).

Eleştirel yaklaşımda ise, çoğunlukla Frankfurt Okulu öne çıkmaktadır. Bu görüşün temsilcilerinin, diğer görüşlerin genel olarak bir karmasını savunduğu söylenebilmektedir. Bu ekolde, özellikle Williams ve Habermass'ın eleştirel saptamaları şöyle özetlenebilmektedir (Timisi, 2003: 39):

Teknoloji, makine ve aletlerin heterojen bir toplamından ziyade, bir toplumsal kurum olarak kabul edildiğinde, bir toplumun teknolojisinin, teknolojik etkenler tarafından sürdürülen ve desteklenen egemen eylem ve etkileşim tarzlarıyla örtüşecek şekilde yapılandığı söylenebilir. Bu nedenle, bir toplum içindeki iktidar ilişkilerinin ve ekonomik etkenlerin tarihsel bir ürünü niteliğindedir. Böylece, teknoloji, bir toplumun kendi iktidar yapısını oluşturmasını ve korumasını sağlayacak makineleri ve fiziksel araçları yaratırken/sunarken, (bu işleviyle oluşmuş olan) kendi özgün yapısıyla da, o toplumsal yapıyı yansıtmaktadır. Bu noktada, Williams, Otonom Teknoloji ve Teknolojik Belirlenimcilik görüşlerinde savunulan, yeni teknolojilerin tesadüfi icatlarla ilerlediği düşüncesinin yanlış olduğunu, çünkü, bir toplumdaki tüm teknik deney ve çalışmaların, mevcut toplumsal ilişkiler ve kültürel biçimler dahilinde ve önceden tahmin edilebilen amaçlara yönelik olarak yapıldığını belirtmektedir.

Habermass ise, teknolojinin, teknokratik bir ideolojiye dönüşüm sürecini ortaya koyarken, Marks'ın ideolojiye ilişkin görüşlerini yeniden düzenlemektedir. İdeoloji başlığında belirtildiği gibi, Habermass, teknolojinin ve bilimin ideolojiye dönüşme sürecinin, bilimin, mevcut iktidar ilişkilerine meşruiyet kazandırma işlevini yüklenmesiyle başladığını vurgulayarak, Marks'ın ideoloji yaklaşımının geçerliliğinin, iki ana nedenle ortadan kalktığını ifade etmiştir. Birincisi, modern devlet aygıtının toplumsal ve ekonomik hayata yaptığı müdahalelerin artması(sosyal ve ekonomik dengeleri sağlamak amacıyla siyaset, alt yapıyı etkiler hale gelmiştir), ikincisi ise, bilim ve teknolojinin birlikteliğinden doğan üretim gücüdür. Zaman içerisinde, bilimsel-teknik ilerlemeler, (birikimli olarak) kendi haliyle bir artı değer oluşturmuş ve emeğin(insan faktörünün) ekonomik faaliyetlerdeki önemini azaltmıştır. Bu, teknik ilerlemenin, toplumsal çıkarlardan kopuk bir şekilde, yalnızca bilimsel-teknik sorunların

çözülmesine ve var olan sistemin korunmasına hizmet eder hale gelmesine yol açmıştır (Lekeşizalın, 2004:159)⁴.

Teknolojinin genel kapsamıyla değerlendirilmesinden, iletişim teknolojisine ve özelde kitle iletişiminin karakteristik yapısının incelenmesine geçildiğinde, yukarıdaki değerlendirmelerin iletişim, toplumsal ilişkiler ve tutumlar düzleminde de geçerliliğini koruyabildiği anlaşılmaktadır. İletişim ve kitle iletişim araçları üretimi, insanoğlunun teknolojik gelişim macerasının en hızlı ve etkili biçimde yansıdığı bir toplumsal ve ekonomik etkinlik alanıdır. Özellikle, az gelişmiş ülkelerin modernleşme süreçlerinin analizinde, iletişimin/haberleşmenin yeri ayrı tutulmaktadır. Çünkü, bir toplumsal yapıdaki iletişim kanalları, araçları ve ağları, o yapıdaki tüm gelişmelerin belirleyicisi olarak kabul edilmekte ve bütün toplumsal süreçlerin, iletişimin yapısı, içeriği ve akışıyla çözümlenmesinin olanaklı olduğu söylenebilmektedir(Kongar, 2000:248). Bu savların/saptamaların tarihsel örneklerle bakılarak da doğrulanması mümkündür. Örneğin, bir bölgedeki hakim uygarlığın veya bir toplumun iletişim ve ulaşım sisteminde bir değişiklik/yenilenme/gelişme ortaya çıktığında, toplumsal kimliğin temelini oluşturan siyasal örgütlenme biçiminin de değiştiği gözlenmektedir(Kıray, 1999:304). Nitekim, toplumsal gelişmeyi, teknolojik gelişmeyle doğru orantılı ve/veya eşzamanlı gören yaklaşımlar, ağırlıklı olarak kitle iletişiminin öne çıkan rolüne dikkat çekmektedir.

Bir toplumu oluşturan bireylerin, kendi hayatları dışındaki hayat biçimlerini kavrama kapasitelerini arttıran ve böylece geniş kitlelerin yaşantılarını etkileyebilme gücüne sahip olan kitle iletişim araçları(Kongar, 2000:262), liberal yaklaşıma göre, hem toplumsal ilerlemenin itici güçleri hem de demokratikleşmenin temel araçları konumundadır, fakat, günümüz dünyasında, her düzeyden kültürel ürün ve düşünce, tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar geniş bir insan kitlesine ulaşabilir durumdayken(Timisi, 2003:41), sözkonusu ilerleme ve demokratikleşmenin niteliği ve farklı toplumlardaki geçerliliği tartışılabilir.

Tarihsel ve coğrafi etkenlerle birlikte, iletişim teknolojilerinin, modernizm ve toplumsal gelişmeyle ilişkisini kuran liberal yaklaşımın önde gelen ve en çarpıcı fikirleri dilen getiren temsilcileri olarak H. Innis ve M. McLuhan'ın fikirleri, 1940'lardan itibaren yeni boyutlar kazanan kitle iletişimin rolünün yeniden düşünülmesine ve eleştirel tartışmaların başlamasına yol açmıştır. Innis, klasik ekonomi kuramcılarının *pazara ve üretim güçlerine* verdikleri ağırlığı ve önemi *teknoloji, tarih, kültür ve toplumsal kurumlara* yönlendirmektedir. Ona göre, bir iletişim aracının, bilginin mekan ve zaman üzerine yayılmasında önemli etkileri vardır ve bu nedenle, iletişim aracının niteliklerinin analiz edilmesi, içinde var olduğu kültürel ortama etkisini değerlendirebilmek için şarttır. Innis, modern Batı tarihinin, iletişimdeki yanlılığın ve matbaa kaynaklı bilgi üzerindeki tekelin tarihi olduğunu iddia ederek, sözlü iletişim ve el yazması geleneğinin, matbaa ve elektronik kaynakların mekan üzerindeki yanlılığıyla yer değiştirdiğini belirtmektedir(Timisi, 2003: 43).

Innis, siyasal örgütlenmede, iletişim teknolojilerini dikkate alarak iki boyutun önemini tartışmaktadır: Birincisi, örgütlerin var olduğu zaman süreci; ikincisi ise kontrol edebildikleri mekansal-alansal büyüklük. Basılı sözcükler ve elektrik gibi hafif ve taşınabilir olan araçlar, mekanda yayılmayı ve denetimi sağlarken tüketimi, iktidarın egemenliğini ve teknokrasinin yayılımını kolaylaştırmıştır. Bu duruma, *mekanı sarmalayan/mekan bağlantılı hafif medya*

⁴ Böyle bir dönüşüm, devlet aygıtında ve siyaset alanında da teknik açıdan uzmanlaşmayı gerekli kılar. Sadece uzmanların yürütebileceği derecede karmaşıklaşan bir siyaset ve devlet yönetimi ise, kitlelerin siyasetten ve yönetimden kopmasına yol açar. Bunun sonucunda ise, siyaset ve iktidar sistemi, bilim-teknik dayanaklı olarak meşruiyetini daha da artırmış olacaktır. Bu yeni ideolojide, üretici güçler, teknolojik ilerlemeye yenik düşmüş ve toplumsal hayatı daha rasyonel bir modele dönüştürerek, özgürlük potansiyelini de yitirmiş olmaktadır.(a.g.e, s.160-161).

adını vermiştir. El yazmaları ve taş-kil üzerine yazı metinler gibi kolayca taşınamayan, fakat zaman içinde kalıcı olabilen araçları ise *zaman sarmalayan/bağlantılı ağır medya* olarak adlandırmıştır⁵. Bilgi üzerindeki tekelin, iletişim araçları üzerindeki tekel ile eşanlımlı olduğunu belirten Innis, basın endüstrisinin gelişimi ve gazetelerin geniş kitlelere yayılmasıyla birlikte doğan tekelleşmenin, bir egemenlik biçimi olarak milliyetçiliğin de yükselişine yol açtığını iddia etmektedir(Timisi, 2003: 44). Son olarak, Innis, iletişim teknolojilerinde doğan değişimlerin, demokrasiyi kesin olarak güçlendireceği yolundaki tezleri de sorgulamaktadır. Okuryazarlığın yaygınlaşmasına hız veren ve bilgiyle donatılmış bir seçim çevresinin oluşumunu destekleyen bir güç olan matbaanın kullanılmasının, kamu hayatının varlığını tehdit ettiğini öne sürer. Kitle üretimini ve standartlaşmayı da Batı kültürünün düşmanı olarak gören Innis, basılı değil, sözlü iletişimin yeniden kazanılmasının yaşamsal olduğunu savunur(Timisi, 2003: 46).

McLuhan'ın görüşlerine bakıldığında, Innis'e benzer biçimde, iletişim sistemleriyle biçimlendirilen bir dünya anlayışını benimsediği görülmektedir, fakat iletişim araçlarının zaman ve mekan üzerindeki etkilerini incelerken, Innis'den ayrıldığı noktalar ortaya çıkmaktadır. McLuhan'a göre, basılı iletişim aracının taşınabilirliği, fikir ve bakış açılarının mekan üzerinde dolaşımına olanak tanımıştır. Ancak, bu gelişme, zaman boyutunda insan hafızasını bir kitabın mekanına hapsetmiştir. Dolayısıyla, Innis'in mekanı sarmalayan hafif medyaya yüklediği anlamın dışında, bunun insan algısını bağlama gücüne dikkat çekmektedir. Ona göre, yazılı tarzda iletişimin kolaylaşp yaygınlaşması, belirli insan duygularını diğerlerine oranla daha fazla geliştirerek ve belirli bir uygarlık rasyonalitesi yaratarak, sözlü geleneğe dayalı uygarlığı dönüşüme uğratmıştır(Timisi, 2003: 47-48).

McLuhan, elektronik iletişim araçlarının, sözlü geleneğin kültürel potansiyelini taşıdığını savunarak, elektronik iletişimin, kültürün yeniden demokratikleşmesini sağlayacağını iddia etmektedir. Ona göre elektronik medya, merkezileştirici değil, yerelleştirici fiziksel ve toplumsal etkilere sahiptir. Çünkü elektronik medyanın görsel ve işitsel gücü, mekana ve zamana ilişkin fiziksel engelleri ortadan kaldırmaktadır. Dolayısıyla, eski yazılı iletişime dayalı mekanik kültürün hiyerarşik, standart ve bireyselleştirici etkileri ortadan kalkarak, daha katılımcı, birleştirici ve paylaşımcı bir dünya(küresel köy)oluşacaktır(Timisi, 2003: 48-49). İletişim teknolojilerine eleştiren görüşlerin temelinde, hem Marksçı hem de Marks öncesi tarihsel tecrübelerin ve olguların etkilerini sergileyen ve günümüz dünyasının ekonomik ve siyasal eşitsizliklerini gösteren çabaların olduğu söylenebilir. Bu alanın temsilcisi olan Frankfurt Okulu'ndan özellikle Marcuse ve Habermass'ın fikirleri öne çıkmaktadır.

Frankfurt Okulu, modernliğin tekelci kapitalizm aşamasının, özgür bireyin sonunu hazırlama tehdidini içerdiğini söylemektedir. Böyle bir son, kapitalist ekonominin ürünü olan kültür endüstrilerinin, bürokrasilerinin ve toplumsal denetim tarzlarının sonucudur. Çünkü devlet kapitalizmi ve bürokrasisi, bilim ve teknolojinin (kültür endüstrisi egemenliğiyle) davranışları ve düşüncüyü yönetmesiyle, alternatif düşüncelerden ve davranış kalıplarından

⁵ Innis'e göre, iletişim araçlarının gelişiminde belli bir araca ağırlık vermek, uygarlıkların kültürel gelişiminde bir taraf tutmayı/yanlılığı ifade etmektedir. Bu, ya mekan ve siyasal örgütlenme üzerine ya da zaman ve dinsel örgütlenme temelinde bir yönelim doğurmaktadır. Toplumsal ortama yeni bir iletişim aracı girdiğinde, eski aracın üzerinde baskı oluşturarak, egemenliğin büyümesi için uygun koşullar yaratmaktadır. Örneğin, Bizans İmp.'nun gelişiminde papirüs siyasal örgütlenmeyi, parşömen ise dinsel örgütlenmeyi yaratmıştır. Kağıdın Batı'da yaygınlaşması siyasal örgütlenmeyi güçlendirmiştir. Matbaayla birlikte kağıt, ulusal dilin gelişimine katkıda bulunurken, milliyetçiliğin yükselişini sağlamıştır. Alfabenin büyük ölçekli basın endüstrisiyle birleşmesi okuryazarlığın artmasına, ticaretin ve reklamcılığın güçlenmesine hız kazandırmıştır. Bu süreç, telgrafın icadı ve günlük basının hızlı haber ihtiyacıyla başlamıştır. Innis, A.B.D'de gazetelerin hakimiyetinin, mekan üzerinde büyük ölçekli iletişim tekelininin kurulmasına izin verdiğini ve gazetelerin tekelinin de, haber ajanslarının tekeliini güçlendirdiğini öne sürmektedir(a.g.e, s.45).

yoksun olan, tek tip bir toplum modeli ortaya çıkartmıştır. Marcuse, *Tek Boyutlu İnsan*⁶ adlı çalışmasında, sanayi toplumunun ilk dönemlerinde, insanların devrimci nitelikler yükledikleri ve uğruna öldükleri özgürlüklerin, hakların ve temel kavramların bu aşamada eski içeriklerini yitirdiğini ve farklı anlamlar kazandıklarını vurgulamıştır. Bunun nedeni olarak, çağdaş sanayi toplumunun teknolojik temelini düzenleme tarzının totaliter olmasını gösterir (Timisi, 2003: 56-57).

Habermass'ın iletişim teknolojilerine ilişkin eleştirel görüşlerinde ise, teknolojiye ilişkin görüşlerinin doğrultusunda tanımladığı *araçsal akıl* ve *kamusal alan* kavramları ağırlık taşımaktadır. Habermass, bilimsel ve teknolojik gelişme ile insanın düşünce yeteneğinin gelişmesi arasında, ikincisinin önlenmesine yol açan bir ilişki olduğunu ileri sürmüştür. İnsanoğlunun sahip olduğu araçsal akıl, bilim ve teknolojiyle bağlantılı olarak, maddi gelişme ve üretimin artırılması gibi teknik-mühendislik alanların geliştirilmesine neden olmuş ve bu süreç, daha önce yukarıda değinildiği gibi, çağdaş kurumların meşrulaştırılmasını sağlamıştır. (bunun karşısında yer alan iletişimsel akıl ve eylem ise, bireysel davranışların toplumsal normlar doğrultusunda yürütülmesini gözetmeyi ve yaptırımlar uygulamayı gerektirir.) (Timisi, 2003: 59-60).

Habermass'ın, (günümüzün bazı araştırmacıları ve yazarlarınca da farklı anlamlar/içeriklerle kullandığı bir kavram olan) *kamusal alan*'ı ise, modern iletişim ile demokratik katılım ilişkisine dair fikirlerini içermektedir. Ortak çıkarlar ve sorunlar temelinde enformasyonun dolaşıma sokulduğu ve görüş alışverişlerinin yapıldığı ve bunun sayesinde kamuoyunun biçimlendiği bir tartışma alanı olarak tanımlanan kamusal alan, demokratik katılımın temel aracı ve sahnesi konumundadır. Habermass'a göre, bir kamusal alanın varlığı, özgür bir kamusal iletişimin varlığına dayanır. Bu alanı oluşturan tartışmaların, XVIII. yüzyılda doğduğunu (gazeteler, dergiler ve kitaplar aracılığıyla), fakat XIX. ve XX. yüzyıllarda modern devletin ve devlet dışı kurumların gelişimiyle birlikte öznelikliğini kaybetmeye başladığını öne süren Habermass, bunun nedenleri olarak refah devletinin topluma müdahalelerini ve büyük şirketlerin artan gücünü göstermektedir. Böylece eski kamusal alan dönüştürülerek, günümüzdeki haliyle, örgütlü çıkar gruplarının kaynakları paylaşma mücadelelerinin siyasallaştırdığı bir hale gelmiştir. Bu, kitle iletişim araçlarının ticari bir faaliyete dönüşmesi ve kamusal iletişimin halkla ilişkiler, reklamcılık ve eğlenceyle eşdeğer hale gelmesiyle birleşince de, kamunun eleştirel işlevi yok olmuş ve kültür üreten bir kamudan, kültür tüketen bir kamuya geçilmiştir (Timisi, 2003: 61-65).

Bu başlık altında yapılan değerlendirmelerde öne çıkan bazı kavramları ve olguları şöyle özetleyebiliriz:

- Teknolojik gelişme ve değişme.
- Toplumsal değişme ve gelişme ile teknolojinin ilişkisi/etkileşimi.
- İletişim teknolojilerinin ve kitle iletişiminin toplumsal yapıya etkileri.
- Kitle iletişim araçlarının bireysel fikirlere ve davranışlara etkileri.
- Modern devlet mekanizması.

⁶ Marcuse'ye göre, çağımızda bize sunulmuş olan sözde seçme özgürlüğü yapaydır, çünkü, birçok mal ve hizmet arasından özgür seçim yapmak, özgür olmak anlamına gelmemektedir. Bu seçimi ve tercihleri düzgünce ve sistemin tüm bileşenlerinin gereğini uygulayarak gerçekleştirmek, aslında bireyin özerkliğini değil, denetimlerin etkili olduğunu göstermektedir (a.g.e, s.57).

3. İdeoloji ve Teknoloji Bütünleşmesinin Zirvesi ve Çokfonksiyonlu Meyvesi: Bir Toplumsal Dinamik Olarak Medya

“Her bir ülkenin insanları, gitgide bütün diğer ülkelerin insanlarına benziyor. Karakterleri, idealleri, kültürleri-hiçbir şeyleri yok... Kocası uzandı ve hafifçe elini okşadı. “Haklısın, haklısın”, dedi gülümseyerek. “Her şey grileşiyor ve daha da grileşecek. Fakat, bazı yerler, hastalığa senin düşündüğünden daha uzun süre direnecek.”

-P. Bowles, *The Sheltering Sky*(Akt:Root,1996)⁷

Bilindiği gibi, 1960-80 döneminde gerçekleşen bir dizi bilimsel ve teknolojik yenilik, yeni bir teknolojik devrim çağına başladığını ve bu devrimin ekonomik, siyasal ve kültürel bileşenleriyle tüm toplumsal sistemleri yeniden yapılandığı ileri sürülmektedir. Bu yeni teknolojik paradigmanın bileşenleri, *bilgi devrimi* veya *enformasyon devrimi* olarak adlandırılan gelişmenin kökenlerini oluşturmaktadır (Timisi, 2003: 77-78). Böyle bir köklü değişimle veya hem ulusal hem de ulus ötesi ekonomik ve siyasal evrimlerle yönlendirilmiş olsun, yazılı ve görsel medyayı oluşturan kitle iletişim sistemlerinin (yazılı medyayı temsilen gazeteler, görsel medyayı temsilen televizyon yayıncılığı) günümüzün küreselleşmiş ortamlarında (yukarıda değinilen boyutlarda) değişimler ve yönlendirmeler yaratma gücüne sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Hem yeni iletişim teknolojileriyle hem de ekonomik gelişmelerin ve uluslararası politik bileşenlerin daha da elverişli hale gelmesiyle, XX. yüzyıl medyasının incelenmesi ve tartışılması gereken çok fazla boyutunun olduğu söylenebilmektedir. Özellikle, çokuluslu medya holdinglerinin ortaya çıkması, önceki dönemlere kıyasla daha çeşitli, yoğun ve hızla yayılan bir küresel kültür akışına yol açmakta ve bu da kaçınılmaz olarak ulusal kimliklerin, kurumların ve değerlerin sorgulanmasına, kültür ürünlerinin metalaştırılarak ticarileşmesini ve yerel toplulukların bilincinin ve tercihlerinin de tek tipleştirilmesini kolaylaştırabilmektedir. Nitekim yaşadığımız dönemde, 1990’lardan itibaren daha da ivme kazanan ekonomik küreselleşme, medya ürünlerinin de kitle üretimi anlayışıyla üretilmesine ve ulusal sınırları aşarak kitle tüketimine (dergiler, gazeteler, tv dizileri, sinema filmleri ve müzik eserleri) sunulmasına yol açmıştır (Kırca, 2001:184-185).

Bu koşullar altında, kitle iletişim sanayisinin sunduğu ürünlerin ve medyanın karakteristik özelliklerini görmeye çalışıp, (özellikle A.B.D ve İngiltere gibi) Batı uygarlığını ve küresel sistemin merkezini oluşturan ülkeler ile diğer ülkelerdeki medyaların ortak ve/veya paralel niteliklerini keşfetmek mümkündür. Kitle iletişim ürünleri denildiğinde akla ilk gelenler eğlence, haber, tv programları, gazete, dergi, film ve müzik cdleri,...vb. ürünler sayılabilmektedir. Fakat kitle iletişiminin aslında iki temel çıktısı vardır. Birincisi, gazete, tv, cd,...vb. biçimlerde paketlenerek sunulan bilgi ve benzeri nitelikteki çıktıdır. İkinci ve çoğunlukla ihmal edilen çıktı ise, izleyici-tüketicidir. Gerçekten de izleyicinin kendisi bir üründür, çünkü, izleyici-kullanıcı-tüketici, televizyonda reyting ve gazetelerde tiraj olarak nitelenen bir ürüne dönüşür. İkinci ürün olarak izleyici, ilk ürünün(reklam, tv programı, gazete makalesi,...vb.) biçimlendirilmiş doğasından geçerek oluşturulmaya çalışılmaktadır ki, böylece, neleri nasıl düşünmesi gerektiği konusunda yönlendirilmiş olmaktadır(Erdoğan, 2001:284-285).

Peki bu iki ürün ile veya bu çıktılarının elde edilmesiyle neler sağlanmaktadır/ortaya çıkmaktadır?

⁷ “Çölde Talihsiz Serüvenler: Sömürgeci Kabus Olarak Esirgeyen Gökyüzü”, (Keyman ve Diğerleri, 1996:161).

XX. yüzyılın ileri kapitalizm ortamında, medyanın nicel ve nitel olarak kültürel alanda kurduğu belirleyici önderliği sonucunda, kitle iletişimi araçlarının daha büyük bir dilimi hakimiyet altına alınmış durumdadır. Bütün kamusal iletişimi ve her türlü mübadeleyi kapsayan kültürel ve ideolojik alanların, modern iletişim araçları tarafından kolonileştirildiğini savunan Hall'a göre, modern kültürel medyanın üç önemli işlevinden söz etmek mümkündür (Hall, 2005:224-227):

Birinci işlev/fonksiyon, başkalarının dünyalarını, bir yaşanan bütünlük halinde hayali olarak yeniden oluşturduğumuz toplumsal bilginin ve imgenin yaratılmasını sağlamaktır. Çünkü modern sermaye ve üretim koşullarında, toplum daha karmaşık, çok yönlü ve çoğulcu olarak kurgulanır(bölgelerde, alt kültürlerde, cemaatlerde ve benzeri diğer toplum katmanlarında çeşitli hayat modelleri kurgulanır). Böylece, fark edilmesi bariz bir çoğulluk ve kolektif tasarımlar hazırlanmış olur. Modern medyanın ikinci işlevi ise, bu noktadan sonra bu çoğulluğu yansıtmak, hayat tarzlarının ve ideolojilerin bir envanterini göstermektir. Üçüncü işlev ise, ilk iki süreçte ürettiği temsili değerleri ve sınıflandırdıklarını örgütlemek ve düzenleyerek bir araya getirmektir. Toplum ne kadar parçacıl ve bölünmüş olursa olsun, hayali birlikler ve bütünleştirmeler oluşturularak, kabullenilmiş bir düzen ortaya çıkartılır.

Her ne kadar mevcut demokratik öğretiye göre medya, bağımsız ve gerçeği bulup duyurma görevini yüklenmiş gibi görünse de, günümüzdeki medyanın, devlete ve özel sektör etkinliklerine hükmeden özel çıkarlara destek sağlama işlevini taşıdığı da gözlemlenebilmektedir (Herman ve Chomsky, 1999: 9).

Herman ve Chomsky, medyanın işlevsel boyutunu, bir propaganda modeli üzerinden hareket ederek ifade eder. Buna göre, yazılı ve görsel medyayı oluşturan kitle iletişim araçlarına yönelik olarak şu kısa saptamayı dile getirmişlerdir (Herman ve Chomsky, 1999: 21):

“Kitle iletişim araçları, halka mesajlar ve simgeler ileten bir sistem oluşturur. Kitle iletişim araçlarının işlevleri bireyleri eğlendirmek, bilgilendirmek ve onları toplumun kurumsal yapısıyla bütünleştirecek değerleri, inançları ve davranış biçimlerini onlara aşılacaktır. Servetin belli kesimler elinde toplandığı ve büyük sınıfsal çıkar çatışmalarının yaşandığı bir dünyada bu işlevleri yerine getirmek, sistemli propaganda gerektirir.”

Herman ve Chomsky, bu propagandanın yürütülmesi ve denetlenmesi için ayrı bir sistem ve özgün mekanizmalar gerektiğini de vurgular. Buna göre, devlet bürokrasisinin, tüm iktidar aygıtlarını ve kitle iletişimini elinde tuttuğu ülkelerde, kitle iletişim araçları üzerinde uygulanan ve genellikle resmi sansürle desteklenen tekelci denetim, bu araçların, egemen seçkinlerin amaçlarına hizmet ettiğini göstermektedir. Herman ve Chomsky, kitle iletişim araçlarının özel sektöre ait olduğu ve resmi sansürün bulunmadığı ülkelerde, bu propaganda sisteminin işleyişinin fark edilmesinin daha güç olduğunu savunurken şu nedenleri dile getirirler (a.g.e, 21-22): Kitle iletişim araçlarının rekabet halinde olması, bazen hükümetlerin ve şirketlerin bazı yolsuzluklarını ortaya çıkartarak kendilerini toplum çıkarlarının ve ifade özgürlüğünün yılmaz savunucuları olarak göstermeyi başarması.

SONUÇ

“Sorun, (kaçınılmaz olarak bir taraf olacağımızdan) taraf olmamızın gerekip gerekmediği değildir. Sorun, daha ziyade kimin tarafında olacağımızdır.”

-H.S.Becker

Yukarıda genel hatlarıyla ve özet olarak tartışıldığı gibi, teknolojik ilerlemenin toplumsal hayatımıza yansımaları ve/veya etkileri, üretim teknikleri ve iletişim araçları aracılığıyla olmaktadır. Bu etkilerin, hem teknolojik bilginin düzeyinden hem de toplumların tarihsel,

sınıfsal, ekonomik, siyasal ve kültürel yapılarından da etkilenecek olduğu söylenebilmektedir. Günümüzün küreselleşmiş ekonomik ve siyasal şartlarında benzeştirilmiş olan tüm toplumsal ve siyasal yapılarda, benzer veya yakın sonuçların doğması kaçınılmazdır. Gerek merkez ülkelerde, gerekse de çevre ülkelerde olsun, ortak kaynaktan doğan tüm manipüle edici mekanizmalar için yine ortak bilinçlendirme ve eylem planları gerektiği anlaşılmaktadır.

İdeolojilerin öldüğüne ve dünyanın küresel kardeşlikler ve mutlu paylaşımlar gezegenine dönüştüğüne yönelik iddiaların tutunabilmesine ve küresel medyanın sınırsız finansal ve teknik gücüyle oluşturulan ileri teknoloji ve hakim ideoloji ürünü sistemlere rağmen, alternatif ideolojilerin ve medyaların oluşturulabileceği düşünülebilmektedir. Fakat, II. Dünya Savaşı dönemindeki uygulamalar ve sonrasındaki sözde soğuk savaş dönemi tecrübeleri hatırlandığında ve 1990'lar sonrası yeni dünya düzeni tasarımlarının sonuçlarına bakıldığında, insanoğlunun teknoloji ve ideoloji sentezlerinden trajik sonuçlar üretme potansiyelini koruduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Atılğan, Gökhan. “Marks'ta İdeoloji: Kapitalizmin Devrimci Bir Eleştirisinin Olanacağı”, Praksis, Sayı:4, Güz-2001.
- Erdoğan, İrfan. “Kitle İletişimi Örneğinde Marksist Siyasal Ekonomi Yaklaşımı Üzerine Bir Tartışma”, Praksis, Sayı:4, Güz-2001.
- Hall, Stuart. “Kültür, Medya Ve İdeolojik Etki”, Medya, İktidar Ve İdeoloji, Der. Ve Çev.: Mehmet Küçük, Bilim Ve Sanat Yayınları, 2005, Ankara.
- Hançerlioğlu, Orhan. Felsefe Ansiklopedisi, Remzi Kitabevi, Cilt:3- 2.Basım, 1993, İstanbul.
- Hardt, Hanno. “Eleştirelin Geri Dönüşü Ve Radikal Muhalefetin Meydan Okuyuşu”, Medya, İktidar, İdeoloji, Çeviren Ve Derleyen: Mehmet Küçük, Bilim Ve Sanat Yayınları, 3.Basım, 2005, Ankara.
- Herman, Edward S. Ve Chomsky, Noam. Medya Halka Nasıl Evet Dedirtir? Minerva Yayınları, 1999, İstanbul.
- Kaya, Ayhan. “İdeolojiden İdolojiye Yolculuk: Düşüncebilimden Kimlikbilime”, Doğu Batı Düşünce Dergisi, Yıl:7, Sayı:28- (Ağustos 2004)
- Keyman, Fuat Ve Diğerleri. Oryantalizm, Hegemonya Ve Kültürel Fark, İletişim Yayınları, 1996, İstanbul.
- Kıray, Mübeccel. Toplumsal Yapı- Toplumsal Değişme, Bağlam Yayınları, 1999, İstanbul.
- Kırca, Süheyla. “Medya Ürünlerinin Küresel Yayılımı, Yerelleştirilmesi: Ulusaşırı Kimliklerin Yaratılması”. Doğu Batı, Yıl:4, Sayı:15, Mayıs-2001.
- Kongar, Emre. Toplumsal Değişme Kuramları Ve Türkiye Gerçeği, Remzi Kitabevi-8.Basım, 2000, İstanbul.
- Lekesizalın, Ferma. “Habermas'ın İdeoloji Eleştirisi Ve Postyapısalcı Cyborg'a İlişkin Bir Soruşturma”, Doğu Batı Düşünce Dergisi, Yıl:7, Sayı:28- (Ağustos2004).
- Meriç, Cemil. Umrandan Uygarlığa, İletişim Yayınları-4.Baskı, 1998, İstanbul.
- Timisi, Nilüfer. Yeni İletişim Teknolojileri Ve Demokrasi, Dost Kitabevi Yayınları, 2003, Ankara.
- Türk Dil Kurumu Resmi İnternet Sitesi, www.tdk.gov.tr, Erişim Tarihi:20.01.2010.

Vassaf, Gündüz. Cehenneme Övgü, İletişim Yayınları- 3. Baskı, 1999, İstanbul.

Williams, Raymond. “*Teknoloji Ve Toplum*”, Doğu Batı, Yıl:4, Sayı:15, Mayıs 2001.